

Вікторія Макарчук

РОЗВИТОК ВЗАЄМОДІЇ ШКОЛИ ТА СІМ'Ї В УКРАЇНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті розкриваються теоретичні основи взаємодії школи та сім'ї другої половини ХІХ початку ХХ ст., виявляються їх основні закономірності та тенденції, аналізуються найбільш відомі праці вітчизняних і зарубіжних учених. На основі аналізу історичних джерел доведено, що провідною ланкою виховання підростаючого покоління завжди була школа, обґрунтовано необхідність взаємодії школи з сім'єю, як основи комплексного підходу до організації цілісного навчально-виховного процесу. З'ясовано особливості урядової політики та нормативно-правового забезпечення стосовно взаємодії школи та сім'ї.

Ключові слова: школа, сім'я, взаємодія школи та сім'ї, навчальний заклад, батьківсько-дитячі взаємини, соціалізація дитини, сімейне виховання.

Сучасний розвиток педагогічної науки в Україні передбачає обґрунтування і реалізацію теоретико-методологічних засад навчання та виховання, сформованих у процесі становлення вітчизняної педагогіки. Сформованість моральних норм як внутрішніх регуляторів поведінки суттєво впливає на життєдіяльність особистості, забезпечуючи її моральний і духовний розвиток. Визнаючи школу провідною ланкою виховання молоді, потрібно зазначити, що без єдності зусиль з сім'єю, ефективність виховання буде низькою. У сім'ї створюються умови для соціалізації дитини, оволодіння духовною культурою, моральними цінностями нації. Рівень культури батьківсько-дитячих взаємин у сім'ї визначає якість психічного, емоційного та морального розвитку дитини, підготовки її до різнорівневих контактів поза сімейним мікросередовищем.

Найважливішими соціальними інститутами, на які покладено відповідальність за навчання й виховання молоді, як відомо, є сім'я та школа. Це підкреслено й у цілому ряді законодавчих документів, зокрема в Законі України «Про загальну середню освіту», Національній доктрині розвитку освіти України у ХХІ ст., Концепції національного виховання, Національній програмі «Діти України» та «Українська родина», «Програма підтримки сім'ї у 2007–2010 рр.».

Так, у Державній національній програмі «Освіта (Україна ХХІ століття)» наголошується, що принцип співробітництва школи й сім'ї, єдності виховних впливів учителів і батьків має важливе значення в практиці виховання підростаючого покоління. Реалізація цього принципу робить процес виховання цілісним та безперервним, забезпечує єдність і наступність виховного впливу на учнів у школі, сім'ї, сприяє органічному

поєднанню й взаємозбагаченню суспільного та сімейного виховання, помітно звужує сферу стихійного, некерованого впливу на дітей.

Взаємодію сім'ї та школи у вихованні та навчанні підростаючого покоління необхідно будувати на науковій основі, у відповідності до закономірностей, який отримав цей принцип у своєму розвитку. З іншого погляду, ця обставина змушує нас досліджувати проблеми з більш детальних та сучасних позицій і дозволяє найбільш об'єктивно наблизитися до істини. У всіх напрямках педагогіки сім'я та загальноосвітні заклади виступають основними суб'єктами соціалізації та виховання учнів. Цілі, принципи, умови їх взаємодії визначаються на методологічному рівні педагогіки [2, с. 16–17].

З огляду на нові вимоги до якості виховання молоді відповідно до потреб соціально-економічного розвитку країни взаємодію школи та сім'ї вважають одним з основних чинників удосконалення системи вітчизняної педагогічної освіти щодо виховання учнів, який спрямовано на відродження й зміцнення національних цінностей та впровадження історичних надбань українського народу. Пошуки оптимальних шляхів розв'язання проблем взаємодії школи та сім'ї зумовлюють звернення до вітчизняних традицій виховання підростаючого покоління. З теоретично-практичного погляду ця проблема є досить важливою, а зміст, форми і методи взаємодії школи та сім'ї у вихованні учнів досліджуваного періоду на сучасному етапі розвитку освіти в Україні не втратили своєї актуальності.

Аналіз вітчизняної історико-педагогічної літератури показує, що проблема виховання та роль сім'ї і школи, їх взаємодія в цьому процесі постійно привертала увагу педагогів.

Проблема взаємодії школи та сім'ї в заявлений період набули відображення у працях тогочасних дослідників І. Альошинцева, І. Бартошевського, О. Партицького, П. Каптерева, А. Волошина, А. Животко, Ю. Дзеровича, І. Ющишина тощо. Автори детально висвітлюють соціально-економічні і політичні умови, які існували в Російській імперії і справляли безпосередній вплив на розвиток освіти та взаємодію школи та сім'ї; аналізують погляди міністрів освіти; розкривають основні форми взаємодії школи та сім'ї, їх зміст та особливості еволюції.

Окремі аспекти проблеми взаємодії сім'ї та школи у період другої половини ХІХ – початку ХХ ст. висвітлені в працях сучасних науковців Л. Березівської, Л. Бойко, Л. Бондар, Л. Гаєвської, Т. Кравченко, В. Масного, Н. Побірченко, Н. Савиної, В. Федяєвої та ін. Проте автори не ставили собі за мету визначити зміст та основні форми взаємодії школи та сім'ї означеного періоду, розкрити роль громадськості у розвитку взаємодії школи та сім'ї, торкаючись цих питань лише побіжно або звертаючись до їх розгляду в зв'язку з вивченням інших освітніх процесів, що відбувалися на той час у Російській імперії та Україні як її складовій.

Значний внесок у дослідження проблеми взаємодії школи й сім'ї у вихованні особистості зробили сучасні вчені. Ними вивчалися такі аспекти

цієї проблеми: українські народні виховні традиції як форми виховного впливу на молоде покоління (В. Кузь, Ю. Руденко, В. Скутіна, Є. Сявавко); особливості виховного потенціалу родинної педагогіки (С. Бабишина, З. Болтарович, М. Стельмахович); підготовка до виконання батьківських та материнських функцій (В. Бойко, Д. Луцик, Г. Чередніченко); формування педагогічної культури сучасних батьків (А. Марушкевич, В. Постовий); психологічні основи сімейного виховання (В. Кравець); основні напрями співпраці сім'ї й школи (Т. Алексеєнко); форми організації роботи з батьками в освітньому закладі (І. Рибальченко); виховна робота сім'ї та школи із важковиховуваними дітьми (В. Татенко, Т. Титаренко, В. Оржеховська); педагогічні проблеми молоді сім'ї (Т. Алексеєнко, В. Постовий); спілкування батьків і вчителів із дітьми (П. Щербань).

Дослідження умов виховання педагогічної культури й просвіти батьків, особливостей формування стосунків батьків і дітей у сім'ї та школі займалися зокрема Л. Вовк, О. Добош, І. Дубінець, О. Наседкіна, І. Сіданіч, Л. Тимчук та ін.

Проблема взаємодії школи та сім'ї розглядалась у дисертаційних працях Є. Докуніна, Я. Журецького, Т. Кравченко, Е. Сичева, та інших; проблему соціального становлення, соціальної взаємодії та соціалізації школярів розглядали Ю. Смородська, І. Василенко, О. Кузьменко, Н. Заверико.

У науковій літературі (В. Брюхова, Н. Бугаєць, В. Вершинін, Т. Виноградова, В. Зікратов, А. Кочетова, Л. Обухова, Л. Панфілова, О. Повалій, В. Постовий, О. Пухта, А. Свиридов, Н. Толстоухова, Т. Фалькович, І. Хоменко, О. Хромова та ін.) сформульована ідея про важливість організації взаємодії сім'ї і школи як дієвого чинника виховання дитини, покликаною сприяти її успішній життєдіяльності в соціумі.

Деякі проблеми взаємодії школи і позашкільних закладів, питання взаємодії школи та сім'ї були порушені в наукових дослідженнях: В. Кузь («Педагогічні умови ефективного здійснення єдності шкільної і позашкільної виховної роботи учнівського колективу» (1980 р.)), А. Балуба («Єдність школи, сім'ї, виробничих колективів у формуванні суспільної активності учнів сільських шкіл» (1987 р.)), І. Василенко («Взаємодія школи та соціального середовища мікрорайону у виховній роботі з учнями» (1988 р.)), Є. Докуніна («Взаємодія школи та сім'ї у формуванні моральних основ поведінки молодших школярів» (1993 р.)).

Проблема взаємодії сім'ї та школи була достатньо вивчена, і обидва ці соціальні інститути органічно вписувалися у виховну формулу «школа-сім'я-суспільство-виробництво». Проте на сучасному етапі ця система втратила свою значущість і потребує відродження та розроблення активізації їх взаємодії відповідно до вимог сучасного суспільства.

Якщо виходити з думки, що основа будь-якої взаємодії – реалізація потреб його учасників, то стає очевидним, що виробництво і суспільно-політичні інститути сьогодні дуже далекі від проблем вільного розвитку особистості, що є одним із пріоритетних принципів державної освітньої

політики відповідно до Закону України «Про освіту». В той же час основні інтереси сім'ї та освітніх закладів з розвитку особистості дитини об'єктивно співпадають. Але, як правило, складність і протиріччя реального життя, а також усталені традиції, розводять іноді ці найважливіші для становлення дитячої особистості інститути по різні від неї сторони.

Сім'я і школа майже завжди об'єднували свої зусилля саме у вихованні майбутнього покоління. Однак певний історичний проміжок відзначився тим, що батьки практично не торкалися навчальної сторонни педагогічного процесу. На сучасному етапі картина змінюється і батьки проявляють жвавий інтерес до навчально-виховної роботи в загально-освітній школі.

Школа як соціальний інститут за останні десять років виявилася практично в нових умовах. Перш за все, школа відкрита для творчості і свободи вибору, почалися процеси гуманізації, визначені новою парадигмою освіти (особистісно-орієнтовані та індивідуально-орієнтовані підходи). Але ситуація в практиці конкретної школи у більшості не співпадає із загальноприйнятою освітньою парадигмою взагалі. Реформа, почата «згори», не завжди підтримується «низами». Звідси виникають протиріччя між проголошеними державою цілями, принципами, установками і їх практичною реалізацією. Абсолютизація ринкових відносин, сучасні реалії призводять до того, що під впливом збільшеного прагматизму деформуються самі цілі освіти, педагогічний процес у школі зводиться до «накачування» школярів знаннями. Щодо виховання, то можна у ряді випадків вести мову про відмову від нього як від цілеспрямованої педагогічної діяльності. Поняття «виховання» стало витіснитися зі шкільної практики, рідше використовуватися в науково-методичних публікаціях. Нині намітилася тенденція невизнання виховних можливостей школи і сприйняття її тільки як навчальної установи. Найчастіше школа бере на себе відповідальність тільки за «навчання» дітей, а «виховання» почасти залишається осторонь. Простежується не точне розуміння поняття «освіти» як цілеспрямованого і невіддільного взаємопов'язаного процесу навчання і виховання. Тому виникає необхідність опрацювання і розроблення ідей повернення виховання у школу, сім'ю, до батьків, які є визнаними головними вихователями.

Виховний потенціал сім'ї сьогодні значно, якщо не сказати катастрофічно, знизився порівняно з недавнім минулим. До основних причин відносять: конфліктність у відносинах між членами сім'ї; низька ефективність соціалізації дитини; неміцність сім'ї, яка підтверджується високим рівнем розлучуваності.

Сучасні школярі є новою особливою генерацією, що вимагає ретельного вивчення, тому емпіричні дані, колишні способи застосування до них універсальної формули «школа-сім'я-громадськість» не принесуть сьогодні практично ніякого результату. Соціологічні дослідження останніх років показують, наскільки сильно і швидко змінюються ціннісні

орієнтації, уявлення і поведінка сучасних школярів. Таким чином, об'єднання зусиль сім'ї і школи і їх взаємодія тим актуальніше на тлі зростання негативних тенденцій в дитячому і підлітковому середовищі:

- зростання дитячої злочинності і агресивності;
- поява дитячої безпритульності; відображення на дитячому середовищі соціального розшарування суспільства;
- зростаюча тенденція невизнання батьківського авторитету;
- зростання конфліктності з батьками тощо.

Сучасна ситуація в Україні знову ставить проблему взаємодії сім'ї і школи в ряд найгостріших педагогічних проблем. Прослідковується об'єктивна потреба її вивчення, розроблення і вирішення, оскільки у ряді шкіл зменшилася увага до проблем виховання, а потенціал сім'ї, що наполягає на своєму виховному авторитеті, нерідко виявляється настільки низький, що частина школярів випадає як з-під впливу школи, так і з-під впливу сім'ї.

На сьогодні різні дослідні організації, школи і інші освітні установи ведуть активний пошук шляхів оптимізації спільної діяльності батьків і педагогів, здійснюють узагальнення і аналіз позитивного досвіду, а також займаються подальшим проектуванням досвіду взаємодії сім'ї і школи в інтересах розвитку особистості дитини. Необхідно відмітити, що однією з провідних тенденцій розвитку сучасної школи (педагогічної практики) стало деяке штучне ігнорування «ідеологізованого» радянського періоду в історії освіти і прагнення до запозичення педагогічного досвіду дореволюційної України, що обмежується лише копіюванням деяких елементів організації педагогічного процесу і деталями зовнішнього порядку. Спостерігається певна категоричність в негативному відношенні до педагогічного досвіду радянського періоду, що не завжди є виправданим, разом з тим не можна заперечувати і дійсної користі звернення до практики дореволюційної школи в її кращих проявах.

Дореволюційною педагогікою і практикою був накопичений суттєвий досвід взаємодії сім'ї і школи, який сьогодні недостатньо осмислений, часто не затребуваний і залишається маловивченим. На нашу думку, цей досвід може бути дуже повчальний, оскільки тільки ретроспективний підхід забезпечує глибоке і усебічне розуміння наукової проблеми, дозволяє краще усвідомити її місце в структурі цієї науки, розвиток її провідних ідей, їх історичну логіку і діалектичний взаємозв'язок. Осмислення феномену взаємодії сім'ї і школи обумовлює звернення до історичного досвіду спільної діяльності батьків і педагогів.

Слід зазначити, що взаємодія сім'ї і школи як значуща педагогічна проблема стала усвідомлюватися з усією гостротою з початку 60-х рр. XIX століття. Педагогічна спадщина цього періоду засвідчує те, що у практиці середньої школи намітилася тенденція до цілеспрямованого пошуку шляхів зближення навчального закладу з батьками учнів. Питання взаємодії піднімалося і обговорювалося педагогами на сторінках циркулярів навчальних округів, засіданнях педагогічних рад, з'їздах

вчителів і директорів.

У 60-ті рр. XIX ст. вчителями-практиками були знайдені і випробувані різні форми роботи з сім'єю. До їх числа можна віднести:

- 1) запрошення батьків до участі в роботі педагогічних рад;
- 2) дозвіл батькам відвідувати шкільні уроки;
- 3) запрошення батьків на різного роду шкільні заходи (публічні читання, літературні вечори тощо);
- 4) введення в шкільну практику щоденника («книжки», «учнівські журнали», «особливі зошити») тощо.

Свобода творчої ініціативи і самостійність педагогічних рад навчальних закладів, що збереглися аж до 70-х рр. XIX ст., сприяли тому, що в шкільній практиці не існувало єдиної схеми у взаємодії школи і сім'ї.

Інститут класного наставництва, введений «Статутом гімназій і прогімназій» (1871 р.), вивів роботу школи з сім'єю на новий рівень. Класний наставник повинен був стати посередником між навчальним закладом і сім'єю. Аналіз наукової літератури показує, що в цілому сфера зіткнень класних наставників і сім'ї була досить широка, але ускладнювалася великою кількістю учнів у класах. Формалізація роботи, велика кількість уроків, низький заробіток класних наставників були перешкодами на дорозі розвитку феномену взаємодії сім'ї і школи в 70-ті рр. XIX століття.

У 60–70-ті рр. XIX століття в освітній практиці середніх навчальних закладів визначилися майже всі відомі нині форми роботи з сім'єю, за виключенням групових (батьківські збори, діяльність батьківських комітетів), що набули широкого поширення тільки на початку XX століття.

У процесі вивчення різних джерел переконуємося в тому, що динаміка взаємодії сім'ї і школи не носила «лінійного» характеру. На різних етапах, через відмінність історичних умов, вона залежала від цілого ряду чинників: особливостей соціокультурного, політичного розвитку країни; державної політики в галузі освіти; усвідомлення в суспільстві цінностей освіти; рівня розвитку педагогічної науки; суспільного інтересу до проблеми.

Значним явищем зазначеного періоду був інтерес громадськості до проблеми співпраці зі школою з метою сприятливого розвитку особистості, але помітною є і непостійність в прояві цього інтересу. Соціокультурні процеси 50–60-х рр. XIX ст. сприяли виникненню суспільного інтересу до школи, прагнення батьків до налагодження стосунків з нею. Батьки були присутні при обговоренні педагогами різних шкільних проблем, робили спроби відвідувати уроки тощо. Однак в педагогічній літературі і журналістиці цього періоду їх погляди практично не відображені.

Зміна урядової політики в цілому і освітньою зокрема призвела до згасання соціальної активності, що пережила сплеск лише в кінці 90-х рр. XIX ст. у зв'язку з назріванням революційної ситуації. Політичні події 1905 років і критичний стан середньої школи загострюють суспільний

інтерес до шкільних проблем.

Одним із значних результатів інтересу громадськості до проблеми співпраці зі школою з'явилося створення батьківських комітетів і знаходження різних форм співпраці сім'ї і школи. Аналіз джерел показує, що батьківські комітети, узаконені в 1905 р., стали основними формами зв'язку (або сполучними ланками) в системі «державна школа-сім'я» в період з 1905 по 1917 рр. ХХ століття. Це був період активних пошуків, ефективних шляхів поєднання засобів виховання дітей у сім'ї із суспільними формами виховання [1; 4].

Відповідно до постанови Ради Міністрів від 16 листопада 1905 року «Про заходи щодо упорядкування шкільного життя у середніх навчальних закладах», навчальні заклади отримували право проводити збори батьків на рівні класу та школи, організовувати батьківські комітети, який мав очолювати обраний голова батьківського комітету, якому надавали рівні з головою опікунської ради гімназії права як у педагогічній, так і в господарській раді навчального закладу. Необхідно зазначити, що голова батьківського комітету мав право без спеціального дозволу керівника навчального закладу бути присутнім на уроках та екзаменах але не робити зауваження викладачам, виносити питання на обговорення педагогічною радою, господарським комітетом тощо [3, с. 425].

В зазначений період Міністерство народної освіти видало декілька циркулярів (5 серпня 1906 року та 4 липня 1907 року), в яких було уточнено склад батьківських комітетів, порядок виборів членів батьківського комітету, їх права та обов'язки, засоби та причини їх скликання [4]. У 1908 році циркуляром від 26 лютого було прийнято постанову про закриття батьківських зборів у разі недотримання ними встановлених правил, зокрема через надмірне втручання у педагогічний процес [5, с. 338–339].

Не зважаючи на всі недоліки діяльності (нестабільність діяльності, аморфність більшості батьків тощо), батьківські комітети продемонстрували безперечну користь свого функціонування, укріплюючи роль сім'ї як суб'єкта педагогічного процесу в її стосунках зі школою. Діяльність батьківських комітетів складалася з багатьох компонентів в залежності від розуміння ними своїх завдань та загальної мети співпраці сім'ї та школи. Важливим є той факт, що Україна була на той момент єдиною в світі країною, де при середній школі офіційно функціонували батьківські організації.

Необхідно зазначити, що відносини сім'ї та школи в історії української освіти пройшли тривалий і суперечливий шлях розвитку від спонтанного співробітництва до цілеспрямованого усвідомленого втілення ідеї взаємодії в освітній практиці. У другій половині ХІХ століття у діяльності державних середніх навчальних закладів взаємодія сім'ї і школи набуває різноманітних форм.

Виявлення нових історико-педагогічних фактів, розширення їх основного фонду є необхідною умовою дослідження цієї проблеми в теорії

і практиці виховання учнів на сучасному етапі. Період з другої половини XIX до початку XX ст. особливо цікавий для дослідника історії вітчизняної педагогіки та освіти в цьому сенсі, як найменш віддалений у часі, який в загальних рисах має багато спільного із сьогоденням, найбільш «насичений» науковим осмисленням цієї проблеми, різноманітними відносинами сім'ї та школи з метою активної та продуктивної взаємодії.

Вищесказане дозволило визначити проблему дослідження як актуальну, спрямовану на вирішення протиріччя між науковою і практичною значущістю проблеми взаємодії родини і школи та недостатньою її вивченістю в історичному плані.

Підсумовуючи огляд історіографічних джерел з проблеми взаємодії сім'ї та школи протягом досліджуваного періоду, можна зазначити, що їх збереглася велика кількість. Але більшість із них тільки опосередковано стосуються досліджуваної теми у контексті взаємодії школи та сім'ї, мають фрагментарний характер, потребують всебічного аналізу, перевірки і зіставлення фактів, об'єктивного та неупередженого висвітлення.

Теоретичні основи взаємодії школи та сім'ї, що розробляються вітчизняними педагогами другої половини XIX до початку XX століття, повинні враховуватися в сучасних умовах. Перспективними напрямками такої діяльності є: підтримка та стимулювання участі батьків в управлінні загальноосвітніми закладами та налагоджування суспільного контролю за системою освіти; стимулювання практико-орієнтованих та соціально-педагогічних ініціатив, націлених на зміцнення та оздоровлення сім'ї, створення умов подолання дефіциту батьківської участі в житті кожної дитини тощо.

Отже, вивчення й узагальнення педагогічного досвіду, набутого в процесі розвитку змісту, форм і методів взаємодії школи та сім'ї зумовлено невідкладною потребою в їх подальшому удосконаленні. Усвідомлення історико-педагогічної спадщини минулого, її творче використання є однією з важливих умов поступу педагогічної науки.

СПОСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Березівська Л. Освітньо-виховна діяльність київських просвітницьких товариств: (друга половина XIX – поч. XX ст.) / Л. Березівська. – К. : Молодь, 1999. – 191 с.
2. Лихачёв Б. Т. Методологические основы педагогики / Б. Т. Лихачев. – Самара, 1998. – 200 с.
3. О родительских комитетах // Циркуляр по Одесскому учебному округу. – 1907. – № 8. – С. 425–428.
4. По вопросу об избрании представителя родительского комитета. 16 сентября 1906 г. № 20208 // Циркуляр по Одесскому учебному округу. – Февраль 1907. – № 2. – С. 85–86.
5. По вопросу о закрытии родительских совещаний и комитетов // Циркуляр по Одесскому учебному округу. – 1908. – № 5. – С. 338–339.